

Обнаружено, что имена в произведении выполняют стилистическую функцию и участвуют в создании образов. Поэтому исследования таких топонимов позволяет лучше понять замысел и идею произведения.

Ключевые слова: ономастика, имя собственное, топоним, мотивация, словообразование.

Summary

The article analyzes the characteristics and functioning of the dumb creation that uses Y. Andrukhovich novel „Recreation”. It was found that proper names in the work performed stylistic function and participate in the creation of images. Therefore, the study of names you can better understand the concept and the idea of the work.

Key words: *onomastics, proper name, place name, motivation, derivation.*

УДК 81'373.2: 81'371

Лукаш Г. П.

Донецкий национальный университет

ПЕРИФРАЗА В КОНОТОНІМІЇ

Процес перифразування базується на внутрішній властивості мови, що полягає в можливості втілити одне й те саме значення різними способами. Перифраза позначає і характеризує об'єкт (явище), виділяючи одну з таких ознак, яка є актуальною в момент самого мовлення. Отже, „перифраза становить собою тотожність двох лексичних одиниць, які ґрунтуються на тотожності їх референтів, що виявляється в ставленні до певної ситуації за допомогою двох пропозицій, одна з яких включає одну з цих одиниць, а інша – в тій же синтаксичній функції – іншу” [6, с. 203]. Перифрази пов'язані між собою кореферентністю, і мовці ніби у діалозі описують одну й ту ж річ із різних поглядів [там само, с. 201].

На сьогодні в лінгвістиці сформувалися дві точки зору на перифрастичний зворот. Вони пов'язані: 1) зі сприйняттям перифрази як стилістичної фігури; 2) – як одиниці номінації. Перша, вузька, традиційна, її також називають стилістичною, бере свій початок від класичної літератури і вчення О. Потебні про естетичну природу художнього слова (Л. Булаховський, Д. Вовчок, О. Кожин, Є. Макаренко, Г. Моложай, Л. Синельникова тощо). Так, у Великому тлумачному

словнику сучасної української мови зазначено, що перифразою називають стилістичний прийом, коли кого-, що-небудь називають не прямо, а описово, за його найхарактернішими рисами, ознаками [1, с. 753]. Представниками другої, широкої, або семасіологічної, виступають М. Коломієць, Є. Регушевський, Д. Розенталь, А. Свашенко, І. Соколова, Ю. Степанов, В. Уткіна, М. Шанський, Л. Шубіна, О. Юрченко та ін. В українському мовознавстві питання перифрастики і перифрастології порушували Л. А. Булаховський, І. Ю. Кобилянський, А. П. Коваль, М. П. Коломієць, М. М. Пилинський, О. Д. Пономарів, Є. С. Регушевський, А. І. Свашенко, Н. М. Сологуб, О. С. Юрченко та ін. [4, с. 2].

І все-таки „теорію перифрази не можна вважати достатньо розробленою” [3, с. 12]. Як зазначає Г. П. Євсєєва, змішування фактів лексичного, фразеологічного і синтаксичного рівнів (слово – словосполучення – фразеологізм – речення) настільки розширюють поняття перифрастичного звороту, що фактично розмивають його в інших одиницях, тією чи іншою мірою співвідносних із ним. Наявність низки акустично і графічно близьких термінів *перифраз – перифраза – парафраз – парафраза*, різні сфери їхнього використання (мовознавство, літературознавство, мистецтвознавство), відсутність послідовності в їхньому застосуванні, своєрідна „дифузія” лінгвістичної і літературознавчої інтерпретації також позначається на тлумаченні цієї одиниці в її широкому розумінні [3]. Ще одним наслідком широкого трактування функціональності перифраз стало поєднання загальномовних фразеологізмів з авторськими перифразами, що призводить до ототожнення перифрази, з одного боку, із фразеологізмом, з іншого – взагалі з будь-яким авторським описовим зворотом.

Вирішити суперечливі питання перифрастології – завдання окремого дослідження. Мета нашої роботи – виявити специфіку тих форм перифраз, що пов’язані із власними назвами. В. М. Калінкін назвав їх ономастичними (з огляду на пізніше уточнення поняття *ономастичний*, будемо називати їх *онімними*) перифразами, виділяючи головною в них ознаку номінаційної скерованості: „Ономастичною перифразою у справжньому сенсі можна вважати тільки такий спосіб номінації (особи, об’єкта, явища тощо), за якого у самому висловлюванні пряма форма номінації відсутня, а номінативна конструкція, що її заступає, становить троп або є алегоричною, хоча б мінімально” [4, с. 224]. Таке окреслення

поля онімної перифрастики дозволяє чіткіше позначити межі онімної перифрази, не включаючи до розгляду деякі описові звороти і фігури мовлення, співвідносні за функцією із перифразою. Проблемами вивчення онімних перифраз В.М. Калінкін назвав, по-перше, роль онімів як об'єкта перифразування, по-друге, процес функціонування власних назв у складі перифрастичних зворотів. Серед онімних перифраз художнього мовлення він виділяє три основні типи: 1) перифрази, що мають у своєму складі власну назву, але відсилають до поняття, позначеного апелятивом; 2) перифрази, які мають у своєму складі власну назву і відсилають до поняття, позначеного іншою власною назвою; 3) перифрази, що мають у своєму складі не саму власну назву, а її заміник на позначення персонажа, дійової чи згадуваної особи, географічного об'єкта, одиничного предмета і т. ін. Важливим для майбутніх досліджень положенням став його висновок про те, що „аналіз ономастичних (онімних) перифраз відкриває можливості для проникнення в суть механізмів появи переносних значень у поетонімів, розуміння процесів конотонімізації власних назв” [4, с. 233]. Перифрази в російській конотонімії простежував Є. С. Отін. Із позицій когнітивної ономастики Л. М. Гукова і Л. Ф. Фоміна описали топонімну перифразу, давши їй таке визначення: „це – ...образна описова конструкція (виділено авторами. – Г. Л.), що репрезентує іменування певного топографічного об'єкта шляхом характеристики якихось його усталених ознак або шляхом подання цілого за допомогою його різних когнітивних складників” [2, с. 12]. Дослідниці підкреслили, що перифрази для апелятивів і різного типу онімів будуються неоднаково.

Отже, метою статті постає аналіз специфіки функціонування конотонімів у складі онімної перифрази, необхідний для вивчення процесів конотонімізації власних назв. Матеріалом для аналізу став укладений нами словник конотативних власних назв, у якому серед зібраних конотонімів (КО) трапляються 142 okazionalnі та uzualnі онімі перифрастичні одиниці, що мають у своєму складі конотонім і відсилають до поняття, позначеного іншою власною назвою, рідше – апелятивом.

Онімні перифрази – давній спосіб передачі оцінкового характеру одиничного об'єкта із яскраво вираженим маркувальним поділом на високе/низьке. У середньовічній культурі таке іносказання свідчило про здатність мислити абстрактно. *Це є Константин великого Риму, що*

охрестився сам і охрестив людей своїх, – так у „Повчанні Мономаха дітям” названо Володимира Великого. Багата на перифрази література XVI – XVII ст.: *Князь Костянтин – Аполлон наш прекрасний, достойний Краю обширного, в битвах могутнього й повного щастя* (С. Пекалід, „Битва під П’яткою”). Міфологічні уособлення цього і пізнішого часу, на думку дослідників, відігравали роль „накопичувачів” поетичної енергії. „З одного боку, вони, як елементи кодової мови інтелектуальної еліти, мали відгороджувати вчену поезію XVII – XVIII ст. від „профанів”, а з іншого – виконували роль піщинок, навколо яких зростали справжні поетичні перли, що належали уже всім” [5, с. 230]. Так, простежується часте звернення до міфоніма *Марс: марсові слуги* (‘воїни’), *Марсовий табір* (‘місце розташування війська’), *Радуйся, наша Волинь войовнича, ти, Марсова дочко* (С. Пекалід, „Битва над Случчю”). Урочистого звучання бароковим текстам додавали давні топоніми у складі онімних перифраз: *Авзонський люд* – італійський народ (від давньої назви Італії *Авзонія*), *Давидове місто* (Єрусалим), *Арктойська земля, арктойський люд* – північна земля, народи Півночі (*Арктос* – сузір’я Великої Ведмедиці, за ним визначали північний напрям), *роксоланські народи*. Гетьмана І. Мазепу автор панегірика „Скарбниця дорогого каміння” І. Орновський називає *Роксоланським Альцидом*. Поширеними онімними перифразами літератури бароко можна назвати сполучення *Несторові літа, Мафусайлів вік, Аредів вік* на позначення довгих років життя. Так писемна поезія поступово ставала формою особливого умовно-художнього пізнання світу, яке вимагало свого вираження у системі специфічної лексики [5, с. 232]. Частоту звернення до перифрази як стилістичну ознаку літературного мовлення XVII – XVIII ст. відбивають заголовки навчальних посібників із поезики, укладених викладачами Києво-Могилянської академії: П. Конючкевич „*Правила правилам дуи Аполлона, тобто структура поезії, піднесена на найвищі вершини Парнасу і передана для використання благородній руській молоді в рідних Афінах Києво-Могиляно-Зборовських з року 1739 у рік 1740*”; невідомих нам авторів: „*Парнас, або ж кифара поетичних правил Аполлона для нас у Києво-Могилянській колегії викладена й перекладена ... 1719 – 1720 рр.*”; „*Аполлон музи руської Паллади, або правила поезії, викладені року... 1722*”. Серед наведених прикладів онімної перифрази конотонімною вважаємо лише перифразу *рідні Києво-Могиляно-Зборовські Афіни*.

Назва столиці Греції, давньогрецького міста-поліса, у ці часи набула конотативного значення ‘вогнище культури’, ‘центр культурного життя’, що породило багато топонімних перифраз: *Волинські Афіни (Атени)* – так називають два міста: м. Кременець через відому в історії Волинську гімназію і Острог за Острозьку академію. *Чернігівські Афіни (Атени)* – через Чернігівський колегіум і літературний гурток Лазаря Барановича (XVII – XVIII ст.). *Північні Афіни* – м. Едінбург, *Афіни італійського Відродження* – Флоренція. *Українськими Афінами* були Полтава, Кіровоград (Єлисаветград), Перемишль, який ще урочисто іменували *Українські Атени над Сяном*. Не зникла ця конотація і в сучасній поетичній та публіцистичній мові: *До моря ми прийшли від суети, Та не забули про земні Афіни* (В. Матвієнко На рідних роздолах). *Опішне називають Афінами українського гончарства* (5 канал, Новини, 11.08.2011).

Вважається, що ідеальна перифраза замінює лише один денотат. У наведених прикладах перифрастична одиниця з КО *Афіни* позначає декілька денотатів. У такому разі якщо перифрастична одиниця позначає денотати, пов’язані родо-видовими відношеннями, перифраза вважається полісемічною, в інших випадках такі перифрази розглядаються як омоніми. В онімних, а точніше, – в конотонімних, перифразах, очевидно, вступають у дію інші закони. Конотонім як онім із образним значенням набуває додаткового семантичного розширення у перифразі, посилює її алегоричність і втілює позначене ним характеризувальне поняття за допомогою конкретних уявлень про певний одиничний об’єкт. У цьому випадку сам конотонім збагачується новими конотемами. І полісемічною стає не перифраза, а її складник – конотонім, накопичуючи в собі символічність. Пор.: одиничний КО *Бермуди* має значення ‘згубне місце’; *Бермуди* як назва району Києва: *Бермуди* – ‘віддалене місце’. Перифраза *Кам’янецькі бермуди* називає глухий непорядкований куточок міста Кам’янець-Подільського. У сполученнях *аграрні бермуди*, *ПДВшні Бермуди* конотонім *бермуди* вказує уже на щось заплутане, незрозуміле, аномальне.

Одна з умов перифразування онімної лексики – необхідність емоційно подати інший об’єкт. Із виникненням образної описової конструкції, пов’язаної із розкодуванням семантики конотонімів, перифрази передають значення, породжене асоціацією сприймання іменованого об’єкта. Набуваючи образності, вони стають знаком ситуації, пов’язаної:

1) із певною місцевістю (найчастіше): *Степова Еллада* – так названа Є. Маланюком Україна (КО *Еллада* – ‘країна з високою культурою’); *українська Швейцарія* – так часто називають мальовничі куточки України: Софіївку, Святогір’я, Сколе (КО *Швейцарія* – ‘красива місцевість’; ‘гориста місцевість’), крім того, в конотонімії маємо безліч варіантів на зразок *озерна Швейцарія*, *арабська Швейцарія*, *карпатська Швейцарія*, *Мала Швейцарія* тощо; *львівський Біг-Бен* (‘міський годинник’), *рівненський Бродвей* (‘центральна вулиця’); *політичні Печерські пагорби* (інші варіанти: *пірати Печерських пагорбів*, *Герострати з Печерських пагорбів*) – ‘влада’ (КО *Печерські пагорби*, елітний район Києва, – ‘заможні люди’, ‘квартал влади’); *Малий Париж* – так називали Одесу, Чернівці, Бердичев і ще з добрий десяток міст України, *Гуцульський Париж* – Рахів, *єврейський Париж* – Бердичев; *галицький Баден-Баден* – м. Чорткове;

2) з часом: *палеолітична венера*, *архаїчний аполлон*; *Розстріляне Відродження*, *Червоний Ренесанс*; *сучасний Нестор*;

3) із характеристикою референта (*язиката Хвеська* – ‘балакуча людина’, *козацький Кромвель* – Б. Хмельницький, *український Мольєр* – М. Кропивницький); *Північна Пальміра* (Санкт-Петербург), *Південна Пальміра* (Одеса), де КО *Пальміра* – ‘прекрасне місто’, подібне до Пальміри – ‘міста пальм’, столиці давньої держави, що була розташована в Сирійській пустелі’, а *північна/південна* – вказівка на місце розташування.

Конотемами стають семи географічного, соціального, історичного, культурного, політичного плану. Коли одна з ознак конотонімного значення часто повторюється, виникає мовний стереотип й усталюється модель творення такої перифрази. Найпоширенішою моделлю конотонімної перифрази слугують атрибутивні сполучення з прикметником на позначення національної належності: *Українська Спарта* – ‘Запорізька Січ’, *українські Альпи* (про Кам’яні Могили), *німецький Бубка*, *слов’янський Агасфер*, *російський Мендель*, *український Моцарт* (про М. Березовського); *український Мікеланджело* (про скульптора Івана-Георгія Пінзеля), *японський Іван Грозний* (імператор Тойотомі Хідайосі). Дія такого сполучення ґрунтується на роботі асоціативних зв’язків, коли референт, прив’язаний до певного топосу, переміщається в нову сферу на призначене йому місце, занурюючись у світ асоційованих імплікацій конотоніма. Цей процес передбачає: зв’язок

двох фактів (або осіб, географічних об'єктів, подій, культурних явищ тощо), усвідомлення цього зв'язку автором і декодування його читачем. Наприклад: *Українське Палермо* (інший знайдений нами варіант – *друге бандитське Палермо*) – Одеса. *Український Ермітаж* – майбутній мистецький комплекс у Києві. *Український Лувр* – ‘багатий колекціями музеїв’. *Харківська Мекка* – пам'ятник Т. Шевченку у Харкові. *Галицькі Робінгуди* – вправні спортсмени-стрілки. *Карпатський Омар Хайям* В. Довговича. *Український Кувейт* – Сумщину як нафтовий край.

Перифрази – це реальний засіб мови, як практичної, так і поетичної [6]. Так, перифрази, побудовані за моделлю „числівник *другий* + КО (варіант сполучення – „КО номер два”): *другий Чорнобиль*; *друга Чечня*; *друга Новобогданівка*, *Мукачеве номер два*, *другий Переяслав*, *Кличко номер два* трапляються як у писемному, так і в усному мовленні.

Продуктивний книжний спосіб утворення перифраз – описові звороти з неузгодженими означеннями: *Данте в спідниці*, *Остан Бендер в спідниці*; *козак Мамай у рясі*; *Герострат з хутора Голопушиного*; „*Сар'яни в хустках*, *Ван-Гоги в спідницях*, *Кричевські з порепаними ногами*” (І. Драч про народних вишивальниць), *Попелюшка економіки (освіти, літератури)*. Здебільшого книжним є конструкт „*новий* + КО” (*новий Нестор*, *новий Шекспір*, *новий Каліостро*). Традиції утворення цієї перифрази, очевидно, беруть початок із біблійного *Новий Адам* – Христос Спаситель (вважалося, що його розіп'яли на тій горі – Голгофі, на якій нібито було поховано Адама).

Джерелом безлічі конотативних перифраз є усне мовлення: *іванова хата*, *іванова хижа* (від КО *Іван* – ‘зłodій’), *романов хутір* (від КО *Романови* – ‘царська династія’) – в'язниця; *швидкий Іван*, *швидка Настя*, *Іван Таскун*, *Мар'я Ікотниця* (КО *Іван*, *Настя*, *Мар'я* – ‘проста людина’) – ‘хвороби шлунка, пов'язані із поганим харчуванням’; *загиб-іванич*, *загиб петров* – ‘смерть’; *кірюшкіна кобила* (КО *Кірюшка* – ‘кат’, ‘палач’) – місце покарання; *адамові слізки* – ‘горілка’ (КО *Адам* – ‘чоловік’); *петрові (адамові) вівці* – ‘хмари’ (КО *Петро*, *Адам* – ‘небожителі’), *Останові стільці* – ‘зłodійські оборудки, основані на шахрайстві’ (КО *Остан Бендер* – ‘шахрай’), *син Рокфеллера*, *донька Онассіса*, як правило, – із запереченням: *я – не син Рокфеллера*, *не донька Онассіса*, – ‘багатії’; *байки Діда Панаса* – ‘казка’, ‘неправдоподібна розповідь’ (КО *Дід Панас* – образ популярного ведучого дитячої телепередачі „На добраніч, діти”,

заслуженого артиста України П. Ю. Вєсклярова – ‘вигадник’, ‘казкар’, ‘брехун’); *місцевий Білий дім*; *місцевий казанова (отелло, мерлін монро, ален делон, пушкін тощо)*.

Перифрази створюються за традиційними моделями, серед яких найуживанішими виступають бінарні моделі A+N (*кримінальний іван – ‘злодій’*; *український Афон, подільський Афон, другий Афон – ‘чоловічий монастир, часто скельний’*; *українські Помпеї – ‘руїни давніх споруд’*; *американські річ’єри – Санта Барбара*; *євині дочки – ‘жіноцтво’*; *Жовтий Вавилон – Шанхай*), менше – N+N (*вулиця/квартал Дем’яна Бідного – ‘частина міста, де мешкають заможні люди’*; *Помпеї Причорномор’я – Ольвія*; *одяг (костюм) Адама і Єви – ‘оголеність’*; *обійми Морфея – ‘сон’*; *їжа Франкентейна – ‘продукти зі спотвореним генетичним кодом’*; *Попелюшка літератури (економіки, освіти)*).

Таким чином, конотонімна перифраза як вид онімної перифрази і як засіб образно-описової характеристики має свої закономірності лексико-семантичної організації, структурно-синтаксичної будови і стилістичного використання. Власна назва в конотонімній перифразі є результатом вторинної номінації і активізує свою здатність до семантичного розширення, яке здійснюється відповідно до певних стереотипів, вироблених у процесі сприйняття, концептуалізації та інтерпретації імені на фоні ряду імен. Спрацьовують також властивості внутрішньої форми, гнучка лексична валентність конотоніма, за якої новий зміст підкреслюється певною словесною формулою.

Список використаної літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2009. – 1736 с.
2. Гукова Л. Н. Художественная характеристика топонимов в творческом наследии А. С. Пушкина : словарь ; пособие для учителя / Л. Н. Гукова, Л. Ф. Фомина. – Одесса : Фотосинтетика, 2004. – 192 с.
3. Євсєєва Г. П. Перифрази в мові сучасних газет (на матеріалі українських газет 80 – 90 років ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Г. П. Євсєєва. – Дніпропетровськ, 2002. – 20 с.
4. Калинин В. М. Поэтика онима / В. М. Калинин. – Донецк : Юго-Восток, 1999. – 409 с.

5.Макаров А. Світло українського бароко / А. Макаров. – К. : Мистецтво. – 1994. – 288 с.

6. Степанов Ю. С. Имена. Предикаты. Предложения / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1981. – 360 с.

Анотація

Стаття присвячена аналізу онімних перифраз. У процесі дослідження виявлено, що конотонімна перифраза як засіб образно-описової характеристики має свої закономірності лексично-семантичної організації, структурно-синтаксичної будови і стилістичного використання.

Ключові слова: *перифраза, перифрастичний зворот, онімна перифраза, конотонімна перифраза.*

Аннотация

Статья посвящена анализу онимных перифраз. В ходе исследования установлено, что коннотонимная перифраза как средство образно-описательной характеристики имеет свои закономерности лексико-семантической организации, структурно-синтаксического строения и стилистического использования.

Ключевые слова: *перифраза, перифрастический оборот, онимная перифраза, коннотонимная перифраза.*

Summary

The article is devoted to the analysis of onymal periphrasing. In the course of the research it is established, that connotonyms periphrasing as a means of figurative-descriptive characteristics has its own laws lexico-semantic organization, structural and syntactic structure and stylistic use of.

Key words: *periphrasis, periphrasal construction, onymal periphrasis, connotonymal periphrasis.*